

Sammanfattande slutsatser

Denna bok skildrar Stockholms kulturscen vid sekelskiftet 1800 med utgångspunkt i teater och bildkonst. Genom att följa skådespelaren och tecknaren Axel Fredrik Cederholms liv och karriär undersöks villkoren för konstnärligt yrkesutövande. Fokus ligger på att utforska samspelet mellan hans yrkesroll som skådespelare och hans aktivitet som landskapsmålare, samt att sätta in honom i den bredare kulturella och samhällsliga kontexten.

Under 1770- och 1780-talen genomfördes omfattande kulturpolitiska satsningar i Sverige, vilket öppnade nya möjligheter inom kulturlivet. Kungliga teatrarna, Kungliga Baletten och Hovkapellet erbjöd karriärvägar för artister av olika slag. Skådespelare, sångare och dansare engagerades

för de båda teatrarna, medan musiker, kapellmästare och dirigenter anställdes vid Hovkapellet. För dem som lyckades kunde konstutövandet leda till en lönsam karriär, och även krönas av administrativa roller inom Kungliga Spektakeldirektionen. Kulturen blev därmed en ny och växande arbetsmarknad som erbjöd

◀ ”Clara Kyrka och Kyrkogård i Stockholm Tecknat efter naturen af A F Cederholm 1817”.
Uppsala universitetsbibliotek.

både sociala och ekonomiska fördelar för dem som kunde navigera i denna värld.

Kartläggningen av sociala kontakter i Axel Fredrik Cederholms uppväxtmiljö har visat att han kom från borgerskapets medelklass. På faderns sida var familjen kockar i flera generationer, medan moderns familj ägnade sig åt persontransporter. Dopet var ett viktigt tillfälle för familjen Cederholm att öka sitt sociala kapital och säkra barnens framtida ställning genom att knyta band med familjer som hade en likvärdig eller högre social status. Genom strategiska val stärkte familjen sitt kontaktnät inom hantverkarklassen och riktade in sig på åldermän eller änkor till åldermän i olika skrån. Förmeringen av det sociala kapitalet skedde därmed inom det egna ståndet, borgarklassen, och bidrog till att konsolidera deras ställning i samhället.

Familjen Cederholm köpte så småningom en egen bostad och lämnade den trångbodda och livliga Staden, med sitt krog- och nattliv, för ett lugnare kvarter på övre Norrmalm. En analys av lägenhetsinnehavare och hyresgäster i kvarteret Jeriko visar att det i hög grad var personer med anknytning till hovet och de fria yrkena som bodde där. En jämförelse av mantalslängderna för kvarteret Jeriko från 1770-, 1780- och 1790-talen pekar på en successiv inflyttning av skådespelare, artister,

konstnärer och andra aktörer med koppling till kulturinstitutionerna. Den sociala miljön kan antas ha haft betydelse för Axel Fredriks val av utbildning – eller kanske snarare hans mors, änkan Maria Catharinas, val av utbildning för sin son.

Kulturen blev därmed en ny och växande arbetsmarknad som erbjöd både sociala och ekonomiska fördelar.

Tidigare forskning om aktriser vid sekelskiftet 1800 har visat att skådespelaryrket oftast var en utväg snarare än ett kall, och att det särskilt för kvinnor var förknippat med ifrågasättande av deras moral. Medan motsvarande studier på manliga skådespelare saknas, kan man generellt säga att män tidigare än kvinnorna kunde välja en teaterkarriär för att realisera konstnärliga ambitioner. För kvinnor skedde detta i större utsträckning först mot mitten av 1800-talet.³⁶³

Jag håller det för troligt att Axel Fredrik Cederholms yrkesval grundade sig i omvärldens uppfattning att han genom sitt utseende och sin talang kunde ha förutsättningar för

en karriär på scenen. Nya bekantskaper i det kvarter som familjen bodde i på Norrmalm – framstående operasångare, skådespelare och konstnärer – fungerade som förebilder och kunde genom sin ställning lägga ett gott ord för pojken när han antogs vid elevskolan. Avgörande torde också kvaliteten i den nya utbildningen ha varit, liksom framtidsutsikterna i yrket. Precis som upplysningsfilosofen och dramatiker Denis Diderot påpekade angående Paristatern var det som krävdes för att höja yrkets status en förbättrad utbildning. Men också en uppstramning av arbetsmoralen. Teaterledningen – med teaterchefer som hade militär bakgrund – gav hårda disciplinstraff för den aktör eller aktris som misskötte sitt arbete.

När Axel Fredrik Cederholm var femton år gammal skrevs han in vid Konstakademien, och det finns belägg för att han följde undervisningen där mellan åren 1799 och 1809. Hans framsteg under denna tid belönades med flera priser. Då teckningsundervisningen i principskolan främst var avsedd för hantverkarens barn och hantverkslärlingar, är det troligt att Axel Fredrik Cederholm genom teckningsstudier siktade på att vidareutbilda sig till scenograf eller kostymtecknare – färdigheter som var efterfrågade inom teatern. Det verkar inte som om han hade en ambi-

tion att bli yrkesverksam ”artist”, som var den tidens benämning på en bildkonstnär. I jämförelse med hans generationskamrater, som gick vidare till högre studier, skiljer sig hans väg och praktik åt.

Precis som upplysningsfilosofen och dramatikern Denis Diderot påpekade angående Paristeatern var det som krävdes för att höja yrkets status en förbättrad utbildning.

Vägen till en profession inom bildkonsten var normalt sett en utstakad historia genom framsteg i Konstakademiens skolor och genom högre studier för någon av akademiens professorer. Några års studier utomlands hörde också till för att meritera sig för någon av de åtråvärda professurerna.

En undersökning av vad som ställdes ut på Konstakademiens utställningar mellan 1797 och 1807 har gett en bild av vilka utställarna var, hur de fördelar sig på kön och konstnärskategori samt genre och ämnesval. Vid den jämförelsen blir det tydligt att Axel Fredrik Ce-

derholm inte siktade på att göra karriär inom akademien. Han ägnade sig inte åt historiemåleri som de andra, han ställde inte upp i pristävlingar som kunde ge resestipendier utomlands, och han gick inte vidare till högre studier för någon professor. Det vill säga allt det som krävdes av en professionellt strävande konstnär. Emellertid syntes han i det officiella konstlivet och var en flitig utställare på Konstakademiens utställningar mellan åren 1801 och 1826, först som elev och därefter i kategorin övriga knutna till akademien. Dessa utställningar hade arrangerats regelbundet från och med 1794 och hölls med några undantag årligen.

Av de konstnärer som ställde ut samtidigt med Cederholm fanns en grupp utställare som han hade en del gemensamt med, nämligen de icke yrkesverksamma amatörerna. Vid sekelskiftet 1800 kunde så kallade ”konstälkare” ställa ut sida vid sida med professorer, ledamöter och elever inom akademien. Denna grupp var inte obetydlig i antal, vilket en genomgång av samtliga utställare mellan åren 1797 och 1807 har visat. Under ett år, 1803, var de så många som 37 procent av det totala antalet utställare.

Vår tids förståelse av amatör som någon som saknar formell skolning eller har bristande skicklighet kan inte appliceras på det tidiga 1800-talet. Det ingick i de högre ståndens

bildningsideal att kunna teckna och måla, och militärerna fick dessutom undervisning i teckning vid officersutbildningen på Karlberg.

Den här gruppen personer, till övervägande del kvinnor och militärer, bebodde inte sällan de herrgårdar och landskap de tecknade av. Amatörernas livsstil, med gott om tid för bildande aktiviteter och nöjen, kan mycket väl ha varit ett föredöme för den unge Axel Fredrik Cederholm som tidigt valde en inriktning mot det pittoreska, romantiska landskapsmåleriet med den engelska parken som specialitet.

De främsta vinsterna från hans deltagande i konstlivet torde ha varit investeringen i symboliskt kapital, snarare än några större ekonomiska intäkter.

Estetiskt går det alltså att föra honom samman med denna grupp, men socialt hade de ingenting gemensamt. Han kom från borgerskapet och ägde varken herrgård eller lantställe på Lidingö; hans förutsättningar var av en

annan art. Som tidigare forskning har visat, gällande det engelska pittoreska landskapsmåleriet, satsade borgerskapet på att öka sitt bildningskapital och odla smaken som ett medel för social distinktion. Jag har i denna studie argumenterat för att Axel Fredrik Cederholm, genom sin utbildning till skådespelare, vunna språkkunskaper, litterära bildning och studier i teckning vid Konstakademien, gjorde en klassresa. Han blev förtrogen med kulturen, talade samma språk som de lärde och konsektrerades genom att självaste kungen köpte hans landskapsmålningar. De främsta vinsterna från hans deltagande i konstlivet torde ha varit investeringen i symboliskt kapital, snarare än några större ekonomiska intäkter.

I bokens tredje del, *Landskap och självsyn* ersätts den kronologiska ordningen i framställningen med tematiska fördjupningar i landskapsmåleriet i det tidiga 1800-talet. Den pittoreska rörelsen har förklarats vara förankrad i såväl lustresande till natursköna platser som i en viss samhällsklass med bildning, intellektuella intressen och ett rikt mått av fritid. Det var även ett samhällsskikt som under 1700-talet hade börjat konsumera konst och kultur. De gick på teatrar, läste romaner, in-

vesterade i boksamlingar och grafik, och de bildade sig i hög grad genom att själva utöva konst och vetenskap som amatörer eller gentlemanforskare.

Figuren jag kallar ”tecknaren och ciceronen” har, genom studiet av Cederholms teckningar, också visat sig vara ett implicit självporträtt.

I del tre ersätts det kultursociologiska perspektiv som dominerade undersökningen av Axel Fredrik Cederholms liv och karriär med ett mikrohistoriskt angreppssätt. Detta utgår från detaljer i hans teckningar, vilka ger ledtrådar till det bredare sammanhang Axel Fredrik Cederholm verkade inom och hur han förstod sin roll i detta sammanhang. I det inledande kapitlet i denna del redogör jag för landskapsmåleriets position vid sekelskiftet 1800 – inklusive dess olika former, som konstgrafik, inredningsmåleri och stafflimåleri – samt typiska miljöer som slott och herrgårdar, liksom utövare och beställare, vilka ofta själva var amatörer. Här föreslås även en alternativ

tolkning till några av landskapsmålningarna i hertiginnan Hedvig Elisabet Charlottas matsal, mot bakgrund av hennes amatörskap som landskapsarkitekt, reseskildrare och författare.

I kapitel 7 och 8 har vi kunnat se hur staf-fagefigurerna hos Axel Fredrik Cederholm frigör sig från sin traditionella biroll som anonyma gestalter i landskapet och träder fram som handlande subjekt. De skildrar resandets strapatser och uppsökandet av platser i landskapet som kan erbjuda pittoreska motiv. Detta var inte unikt för Cederholm utan kan även ses i Anders Fredrik Skjöldebrands gravyrer från hans Lapplandsresa i *Voyage pittoresque au Cap Nord* och i Johan Adam von Gerttens gravyrer i *Voyage pittoresque de la Suède* av Louis Belanger. För Axel Fredrik Cederholm kan det ha haft betydelse att han samtidigt var verksam som skådespelare. Upplevelsen av att verka på scenen omgiven av ett landskap i form av scenografi gjorde sannolikt ett starkt intryck.

Figuren jag kallar ”tecknaren och ciceronen” har, genom studiet av Cederholms teckningar, också visat sig vara ett implicit självporträtt. I Cederholms teckningar och gouacher framträder i förgrunden inte bara män, vilka som helst, utan det är män som representerar ett bildat samhällsskikt som på sin fritid reste och förkovrade sig i konst, lit-

teratur och musik. Det märks tydligt på deras kläder som genomgående är stadsbons frack och höga hatt. Även när Cederholm är ute på landet och tecknar av ett gårdstun markerar han att han som tecknare, eller kanske gentlemanforskarare, är borgare. Cederholm som topograf eller till och med etnograf, redogörs för i kapitel 9 genom några skildringar från norra Stockholm och Roslagen, varav vissa är anmärkningsvärda i sin realism.

Figurerna i landskapet förmedlar även en estetisk erfarenhet. En kvinna och en man på en parkbänk skapar en känsla av intimitet i det gemensamma betraktandet av skulpturen; en läsande man i en berså, djupt försjunken i vad som kan förmodas vara en roman, uttrycker en avskildhet och individualitet som är en ny, estetiskt förankrad, erfarenhet. De två figurerna, tecknaren och ciceronen, fungerar här som ställföreträdande betraktare och länk till publiken, som kan förmodas vara just det bildade skikt som på sin fritid promenerade i parker, läste romaner och tittade på konst. Ciceronen pekar ut de pittoreska motiven och tecknaren omvandlar de estetiska värdena i naturen, i stadslandskapet eller den byggda miljön till måleri.

Staffagefigurerna kunde även användas som vittnen i dokumentära skildringar av aktuella händelser, vilket närmare diskuteras

”Parken vid Loka brunn. Tecknad efter naturen af A F Cederholm, 1818”. Uppsala universitetsbibliotek.

i kapitel 10. Målningarna som utgör sviten *Kungl. Dramatiska teaterns brand och dess ruiner* återger en nyligen inträffad händelse. Motivet kan förstås i ljuset av de målerigenrer och traditioner som var aktuella inom figur-

och landskapsmåleriet vid denna tid. Branden som motiv vilade på en lång tradition av att avbilda bränder och fyrverkerier, medan ruinmotivet går tillbaka på renässanshumanisternas skildringar av Roms antika byggnader.

”Vid Loka. Tecknad efter naturen af A F Cederholm, 1818”. Uppsala universitetsbibliotek.

Skildringen av den brinnande teatern och dess ruiner är alltså djupt rotad i 1800-talets intresse för nationell historia, särskilt med tanke på att teatern var inrymd i det gamla De la Gardieska palatset Makalös. Samtidigt för-

medlade Cederholm en osviklig känsla för sin samtid genom att avbilda publikens moderiktiga kläder och att i detalj studera rivningen av den nedbrunna teatern i ruinmålningarna. Genom att placera sig själv i motivet som en

tecknande reporter betonar han sin roll som ett tolkande subjekt och understryker att han personligen bevittnat och studerat händelsen på plats.

Genomgående i denna framställning har jag visat att amatörer och professionella var verksamma på samma arenor, och att även amatörer gjorde betydande insatser för kulturlivet – inte bara inom bildkonsten utan inom kulturens samtliga konstnärliga och intellektuella områden. I kapitel 10 behandlas en pendling mellan realism och idealism i sviten *Kungl. Dramatiska teaterns brand och dess ruiner*. I teckningarna från norra Stockholm och Roslagen, där böndernas gårdar och deras omgivningar skildras, framträder en helt igenom realistisk återgivning av motiven utan någon historisk förankring.

Anders Fredrik Skjöldebrand förklarade uttryckligen att hans mål i reseskildringen från Lappland var att förmedla observationer av naturen, snarare än att prioritera konstnärlig finess och idealisering. Genom att bortse från estetiska ideal kom dessa amatörer således att bana väg för realismens genombrott i litteratur och konst, men utan att drivas av en genomtänkt estetisk idé.